BOLVADİN ARAŞTIRMALARI

1

EĞİTİM yayınevi

Bolvadin
Araştırmaları

2018©

BOLVADİN ARAŞTIRMALARI
Bolvadin'de Mimari Yapı, Eğitim, Karabağlar, Halk Kültürü, Dil ve Edebiyat, Tarım, Odalar ve Vakıflar, Çocuk Eğitimi, Pazarlama ve Halkla İlişkiler, Kalkınma ve Analiz, Hayvancılık, Nüfus Hareketleri, Dini Hayat, Yetişkin Eğitimi, Toplumsal Hayat ve Din İlişkisi, Enerji, Bolvadin'in Sosyo-Ekonomik Analizi, Bolvadin Tarihi, Cumhuriyet Dönemi Bolvadin, Bolvadinli Din Adamları, Antik Dönemde Bolvadin, Eber Gölü, İpek Yolu, 1700-1800 arası Bolvadin, Cumhuriyet Dönemi İlk Yıllarında Bolvadin, Bolvadin ve Yer altı Zenginliği, Selçuklu Dönemi Bolvadin

Editörler: Prof. Dr. Mustafa GÜLER – Prof. Dr. Cantürk KAYAHAN
Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya AYDOĞAN
Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf YAVUZ
Sayfa ve Kapak Tasarımı: Yusuf PEKTAŞ
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 14824
E-ISBN: 978-605-7557-54-4

Kütüphane Kimlik Kartı
BOLVADİN ARAŞTIRMALARI
Bolvadin'de Mimari Yapı, Eğitim, Karabağlar, Halk Kültürü, Dil ve Edebiyat, Tarım, Odalar ve Vakıflar, Çocuk Eğitimi, Pazarlama ve Halkla İlişkiler, Kalkınma ve Analiz, Hayvancılık, Nüfus Hareketleri, Dini Hayat, Yetişkin Eğitimi, Toplumsal Hayat ve Din İlişkisi, Enerji, Bolvadin'in Sosyo-Ekonomik Analizi, Bolvadin Tarihi, Cumhuriyet Dönemi Bolvadin, Bolvadinli Din Adamları, Antik Dönemde Bolvadin, Eber Gölü, İpek Yolu, 1700-1800 arası Bolvadin, Cumhuriyet Dönemi İlk Yıllarında Bolvadin, Bolvadin ve Yer altı Zenginliği, Selçuklu Dönemi Bolvadin
Kaynakça var, dizin yok.
E-ISBN: 978-605-7557-54-4
BOLVADİN BELEDİYESİ ve BOLVADİN KENT KONSEYİ
ULUSLARARASI BOLVADİN SEMPOZYUMU
Web sayfası. bolvadinsempozyumu.com
Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.
Rampalı İş Merkezi Kat: 1 No: 121
Tel: 351 92 85 • Meram/KONYA
E-mail: bilgi@egitimyayinevi.com

ESİRÜDDİN EBHERÎ'YE GÖRE TANRI'NIN SIFATLARI

Yaşar TÜRKBEN[1]

Özet

İslam düşünce geleneği içerisinde, düşüncelerini Antik Yunanın büyük düşünürü Aristoteles okulunun fikirleri üzerine bina eden Meşşai ekolun ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. Bu okulun mensupları İslam'ın temel iddialarını temellendirirken kullandıkları kavramlar ve yaptıkları yorumlar sebebiyle birtakım tenkitlere uğradılar. Gazali'nin söz konusu düşünürlere yönelttiği eleştiriler malumdur. Gazali'nin yönelttiği eleştirilerin önemli bir kısmı onların Tanrı tasavvurlarına dairdir. Ona göre, Meşşailerin sudur nazariyesini kabul etmeleri hasebiyle Tanrı'ya atfettikleri sıfatlar İslam'ın Tanrı tasavvuru ile bağdaşmamaktadır.

Farabi ve İbn Sina geleneğinin 13.yy Osmanlısındaki en büyük takipçilerinden biri Esirüddün Ebheridir. Ebheri'nin özellikle *Hidayetü'l hikme* adlı eseri Meşşai geleneğin en önemli kitabı olarak Osmanlıda defalarca şerh edilmiş ve medreselerde okutulmuştur. Bu tebliğde Ebheri'nin *Hidayetü'l hikme* eserinden hareketle Tanrı'ya atfettiği sıfatları ele almaya çalışacağız.

***Anahtar Kelimeler**: Tanrı'nın sıfatları, İrade, ilim, birlik.*

ATTRIBUTES OF GOD ACCORDING TO ESIRUDDIN EBHERI

[1] [1] Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, yasar.turkben@bozok.edu.tr

Abstract

Within the tradition of Islamic thought there is a privileged place of the Meshai school, which builds on the ideas of the Aristotelian school, the great thinker of ancient Greece. Members of this school have been criticized for the concepts they use and their interpretations when they base their basic claims on Islam. The criticism that Ghazali has directed towards thinkers is obvious.

An important part of the criticism directed by Ghazali relates to their imagination of God. According to him, adjectives attributed to God by reason of accepting the emanation of the Peripatetics are incompatible with God's imagination of Islam.

One of the greatest followers of Farabi and Ibn Sina tradition in the 13th century Ottoman Empire is Esirüddün Ebher. Ebheri's work, especially Hidayetü'l hikma, was mentioned many times in the Ottoman Empire as the most important book of Meşşai tradition and was taught in schools. We will try to deal with the attributes that Ebheri attributes to God. We will try to handle it with the guidance of Hidayetul Hikma.

***Keywords**: Attributes of God, will, knowledge, unity.*

GİRİŞ

Sayın Başkan, Değerli Dinleyenler,

Bu tebliğimde esas itibariyle Esirüddin Ebheri'nin Tanrı'nın sıfatlarına dair düşüncelerini ele almaya çalışacağım.

İslam dünyasında entelektüel düşünce, Felsefe, Kelam ve Tasavvuf formunda karşımıza çıkmaktadır. Felsefenin içerisinde ise güçlü damarların başında Antik Yunan düşüncesindeki Peripatetik felsefeden etkilenen düşünürlerin ortaya koyduğu Meşşai akım gelmektedir. Farabi'nin yeri inkâr edilmemekle beraber bıraktığı etki dikkate alındığında bu ekolün en güçlü düşünürü hiç şüphesiz İbn Sina idi. O, Platon, Aristoteles, Plotinus ve İslam'ı birlikte yorumlayan öylesine güçlü bir sistem ortaya koydu ki kendisinden sonra gelen Kelamcılar ve Tasavvufçular bu sistemden ciddi bir şekilde etkilendiler. Ona karşı çıkan düşünürler dahi onun düşüncelerinin önemli bir kısmını tekrarladılar. Sözgelimi, Gazali, bedensel dirilişi inkâr ettiği gerekçesiyle onu şiddetle eleştirirken bile, ruhun basit bir cevher olduğunu söyleyerek İbn Sina'nın görüşünü olduğu gibi kabul etmektedir (2005: 178 vd., 207 vd.).

İbn Sina'nın Mantık, Metafizik ve Fizik ile ilgili düşünceleri kendisinden sonra gelen birçok düşünürü derinden etkilemiştir ve İbn Sina geleneği denilen bir düşünce geleneği ortaya çıkmıştır. İbn Sînâ'cı geleneğin XIII. asırda önde gelen temsilcilerinden biri Esirüddîn el-Ebheridir (?-1265). O kaleme aldığı eserleriyle klasik İslâm Felsefesinin kavramlarını ve problemlerini ortaya koyan bir filozoftur. Onun konusu felsefe olan eserleri muhteva ve metot açısından İbn Sînâ'nın eserlerine benzerlik arz etmektedir. Bu da ona dikkat çekici bir şekilde bir İbn Sînâ geleneğinin takipçisi olma vasfını kazandırmaktadır (Kılıç, 2014:426).

Ebheri'nin Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Filozofun nereli olduğu ve kabrinin nerede bulunduğu hususunda tartışma bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar onun aslen Semerkantlı bir aileye mensup olduğunu ve Musul'da doğduğunu iddia etmektedir. Bu düşünürlere göre, modern kaynakların bazılarının kaydettiği gibi bizzat Ebherî'nin Semerkandî nisbesini kullandığı dikkate alınırsa ailesinin aslen Semerkantlı olması gerekir. (Bingöl, 1994:75) Buna karşın yöre ile ilgili araştırmalar yapan İrfan Görkaş ve Mehmet Sadettin Aygen, Ebherî'nin Afyon ilinin Çay ilçesi yakınında Eber gölü civarındaki Eber köyünden olduğunu ve türbesinin de orada bulunduğunu iddia etmektedirler (Aygen, 1985:6; Görkaş, 2016:68).

Ebherî'ni hayatı anlatılırken onun ilk tahsilini Musul'da yaptığı, daha sonra Horasan ve Bağdat'a giderek öğrenimini tamamladığı; dönemin önde gelen hocalarından Kemâleddin İbn Yûnus'a talebelik ve İbn Hallikân'a da hocalık yaptığı belirtilmektedir. Ayrıca onun bir süre Musul sarayında himaye gördüğü, 1228 de Musul'dan Erbil'e geçerek oraya yerleştiği ve Anadolu'ya da seyahatlerde bulunduğu, buradaki Türk beylerinin saraylarında ağırlandığı, ilim ve kültürün gelişmesine ve ilim adamlarına büyük değer veren beylerin teşvik ve destekleriyle felsefe ve müspet ilimler alanında dersler verdiği zikredilmektedir. Ölümüyle ilgili olarak kaynaklarda 1263 ve 1265 gibi farklı tarihler verilmektedir (Bingöl, 1994:75).

Felsefede Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğinin XIII. yüzyıldaki en başarılı temsilcilerinden olan Ebherî, özellikle *Hidâyetü'l-hikme* ve *Îsâgūcî* adlı eserleriyle İslâm dünyasında pek az bilgine nasip olacak derecede büyük bir üne kavuşmuştur. Bu iki eserin ortak özelliği, asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmaları ve üzerlerine birçok şerh ve hâşiyenin yazılmış olmasıdır. *Hidâyetü'l-hikme*, klasik İslâm felsefesinin problemleri üzerinde bir çalışma olan eser mantık, tabîiyyât ve ilâhiyyât şeklinde üç

ana kısma ayrılmıştır. Muhtelif baskıları bulunan bu kitabın İstanbul başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde yazma nüshaları vardır (Yormaz, 2003:11-12).

Felsefe ve Mantık eserlerinin yanı sıra onun astronomi alanında da yazılmış önemli eserleri bulunmaktadır. Bunların en önemlisi *Muhtasar fî ilmi'l-hey'e*'dir . Astronominin temel problemlerini ihtiva eden bu eser yirmi iki bölümden müteşekkildir. Alanda yazdığı diğer eserler ise, *ez-Zîcü'ş-şâmil, Risâle fi'l-usturlâb, Dirâyetü'l-eflâk, ez-Zîcü'l-mülahhas, ez-Zîcü'l-ihtisârî* ve *ez-Zîcü'l-Esîrî*'dir (Yormaz, 2003:5-6).

TANRI VE SIFATLARI

Tanrı'nın hangi sıfatlara sahip olduğu veya olması gerektiği hem felsefî hem de kelamî tartışmaların başında gelmektedir. Çünkü Tanrı'nın ne tür sıfatlara sahip olduğu hem felsefî ve hem de kelamî açıdan O'nun varlığı kadar önem arz etmektedir.Tanrı'nın ne gibi sıfatlara sahip olduğu sorusunun dini önemi açıktır. Zira bir dinin karakterini belirleyen hiç kuşkusuz o dinin Tanrı tasavvurudur. Söz konusu tasavvur ise O'na atfedilen sıfatlara bağlıdır. Aynı zamanda bu olgu çoğu kez bir dini diğerinden ayıran temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Reçber, 2014:81).

Meşşai geleneğe mensup düşünürler Tanrı'nın sıfatlarını ele alırken tevhit ve tenzih gibi iki esasa dayanmaktadırlar. Tanrı'nın sonlu varlıklardan farklı olduğu gerçeğine vurgu yapan düşünürlerin bu hassasiyeti bazı konularda eleştirilmiş olmakla beraber İslam'ın temel bakış açısına uygun görünmektedir. (Taylan, 1997:189). Filozoflar Tanrı'nın aşkınlık yönüne vurgu yaparken yaratan ile yaratılanlar arasındaki temel farklılığı ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Tanrı'nın aşkın olduğunu söylemek, Tanrı'nın yarattığı varlıklar düzleminin bütünüyle ötesinde olduğu anlamına gelmektedir (Reçber,

2014:83). Ebheri Tanrı'nın sıfatları ortaya koymadan önce Tanrı'nın Zorunlu Varlık olduğu gerçeğini ele almaktadır.

Zorunlu Varlığın İspatı

Zorunluluk ve bizatihi mevcut olma kavramları Tanrı'yı varoluştaki diğer bütün şeylerden ayırır. Başka bir ifade ile, bize bilimlerin haber verdiği tabii dünyada kendisi için zorunlu ve bizatihi mevcut denebilecek bir başka varlık yoktur. Gündelik hayatta aşina olduğumuz her şey oluş ve bozuluşa tabi olan şartlı varlıklardır (Peterson, 2009:82).

Ebheri, Tanrı'nın varlığını ispatlarken özellikle filozoflar tarafından sıkça başvurulan bir delile, imkân deliline başvurmaktadır. Ona göre, şayet varlıkta kendisi sebebiyle Zorunlu Varlık'ın varlığı kabul edilmezse o zaman mümkün varlıkların durumunu izah etmek imkânsız bir hal alır. Çünkü bu durumda bütün varlığın kendisi sebebiyle mümkün olan tikellerden meydana gelmiş olması gerekir. Bu durumda da meydana gelen varlıkların yine dışarıdan bir sebebe ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Bu teselsülün bu şekilde sürüp gideceği açıktır. Bu teselsülün bir yerde durması gerektiği bedaheten yani aklen apaçık olarak gerekli olan bir durumdur. Mümkünlerin tümünün dışında olan varlık sonradan yaratılanlara benzemeyeceğinden varlığını herhangi bir mümkünden almayacağı için kendisi sebebiyle zorunlu bir varlıktır (Ebheri, 2011:96). Ebheri'nin Zorunlu Varlık'a dair söyledikleri İbn Sina'nın şu ifadelerinin tekrarı mahiyetindedir:

> Bilesin ki varlıkların ya bir sebebi vardır ya da yoktur. Bir varlığı gerek var olmadan önce zihinde, gerekse gerçekten var iken ele aldığımızda, eğer bir sebebi varsa ona " varlığı mümkün" deriz. Çünkü varlığı mümkün olanın fiilen ve gerçekten var olması, onun varlığının

> mümkün oluşunu ortadan kaldırmaz. Eğer ne olursa olsun onun bir sebebi yoksa, ona zorunlu varlık deriz. (2004:45)

İbn Sina'ya göre, bir varlık ya mümkün varlıktır yahut zorunlu varlıktır. Eğer zorunlu varlık ise kendisinin belirttiği hususun doğrulanmış olacağını öne sürmektedir. Şayet mümkün varlık ise bu durumda da mümkün varlık ancak onun varlığını yokluğuna tercih eden bir sebepten dolayı meydana gelebilir. Bu sebebin de mümkün olması durumunda, "mümkünler" birbirine bağımlı olurlar. Kendi başlarına asla var olamazlar. Çünkü varsayılan bu varlık, kendinden önce sonsuz bir varlığın olmaması durumunda var olamaz. Dolaysıyla İbn Sina'ya göre, mümkün varlıkların Zorunlu Varlık'a dayanması zorunludur (2004:46).

Zorunlu Varlığın Varlığı ile Hakikati Aynıdır

İbn Sina geleneğinde, zorunlu varlık ile mümkün varlıklar arasındaki en temel ayırım "varlık" ve "mahiyet" üzerinden yapılmaktadır. Bu geleneğe göre, bir şey soyut olarak kavram düzeyinde zihinde kavrandığı zaman, o şeyin zihnin dışında da bir varlığının olması gerekmemektedir. Herhangi bir şey zihnen düşünüldüğünde onun dış dünyadaki varlığından kuşku duyulabilir. Bu husus, bir şeyin ne olduğu yani mahiyeti ile varlığının ayrı olmasından ileri gelmektedir (Alper, 2008:91).

Mümkün varlıklar için varlık ve mahiyet ayrı ayrı düşünülebildiği halde, bu anlayışa göre bunu Tanrı için düşünmek doğru değildir. Söz gelimi bir masanın kavram olarak zihinde bulunması onun zorunlu olarak dış dünyada bulunmasını gerektirmez. Bu onun ne olması ile var olmasının farklı konular olmasından ileri gelmektedir. Yani mahiyeti ile varlığının ayrı ayrı düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Dünyada bütün varlıklar için mahiyetlerinde varlık zorunlu olarak bulunmaz. Zihindeki masa sadece bir imkândır. Onu

varlığa çıkarmak için bir marangoza ve ağaca ihtiyaç vardır. Bu durumda da o sebepli varlık olmak durumundadır. Nitekim Ebheri'ye göre, Tanrı'nın varlığı mahiyeti üzerine eklenmiş olsaydı bu durumda varlık onun arazı olmuş olurdu. (Ebheri, 2011:96-97) Şayet ona araz olursa o zaman da Varlık'ın kendisi başkasına muhtaç durumuna düşerdi. Başkasına muhtaç olan varlık da mümkün varlık demektir. Ona göre, bu sebep de ya hakikatin kendisi olup varoluşundan önce varolması gerekirdi. Çünkü bir şeye sebep olan şeyin mantıksal olarak ondan önce gelmesi icap eder. Ebheri'ye göre, bu doğru kabul edildiğinde kendi nefsinden önce başka bir şey varolurdu ki bu çelişkidir. Ya da eğer bu fail sebep mahiyet dışında bir şey olarak kabul edilir ise, bu durumda da zorunlu varlık başka bir şeye ihtiyaç duymak durumundadır. Bu da imkânsızdır (Ebheri, 2011:97; Yormaz, 2003:78)

Zorunlu Varlığın ve Taayyünün Zatının Aynısı Olması

Taayyünün zatının aynısı olması hususuna gelince, şayet taayyün onun mahiyetine eklenmiş olsaydı Zorunlu Varlık bundan dolayı sebepli olmuş olacaktı. Sebep ortaya çıkmadan sebebin kendisinin de var olması düşünülemez. Buna göre, ontolojik varlığa sahip olmayan Zorunlu Varlık başkasının varlığının sebebi olmaz. Onun dış gerçekliğe sahip bulunuşu ya Zorunlu Varlık olması bakımındadır ya da böyle olmayıp Zorunlu Varlık olmasının dışındaki bir gerçeklikten dolayıdır. Birinci şık geçerli olduğunda Zorunlu Varlık'ın Taayyün Eden'den başkası olmaması gerekir. Şayet zorunlu varlığın kendisinden dolayı taayyün etmeyip de başkasından dolayı ediyorsa, bu onun sebepli olduğu, varlığını başkasına borçlu olduğu anlamına gelir. Bu da zorunlu varlık kavramıyla çelişir (Ebheri, 2011:97; Yormaz, 2003:78). Zira dış dünyada bulunma, yani taayyün, zorunlu varlığa eklenen bir şey olarak kabul edildiği takdirde daha önce değindiğimiz varlık- mahiyet

tartışması gündeme gelecek ve varlık ile mahiyet ayrı olunca da zorunlu varlıktan değil sebepli varlıktan bahsedilebilir. Zorunlu oluşu, taayyünle bir olarak görüldüğünde onun taayyün eden zorunlu varlık olmak bakımından bir olması gerekir (Kutluer, 2002:129-130).

Zorunlu Varlık Birdir

Teizmin öngördüğü temel sıfatlardan biri Tanrı'nın birliğidir. Bu sıfatın özellikle Tanrı'yı birleme inancını en temele koyan ve böylece birden fazla Tanrı'nın olmadığını ve olmayacağını öngören İslam teizminde ağırlıklı ve ayrıcalıklı bir önemi bulunmaktadır. Teizmin bir ifadesi olarak burada Tanrı'nın bir olduğuna, eşi ve benzerinin olmadığına dikkat çekilirken, uluhiyeti ifade eden sıfatların birden fazla varlık tarafından sahip olunamayacağına dikkat çekilmiştir. Bu tasavvuru teizmin temel bakış açısı olarak düşündüğümüzde ondan herhangi bir şekilde gerçekleşebilecek bir sapma politeizme kapı aralayacaktır. Bu yüzden teizm açısından bakıldığında Tanrı'nın varlığı ile birliği birbirinden ayrı düşünülemez (Reçber, 2014:87).

Ebheri'ye göre, Zorunlu iki varlık kabul ettiğimiz takdirde, varoluşlarındaki zorunluluk bakımından ortak olurlardı ancak her hangi bir nitelikle biri diğerinden farklı olurdu. Çünkü bütün nitelikleriyle aynı olan iki şeyden söz etmek söz konusu olamaz. Zira bütün nitelikleriyle aynı olan ancak bir tek şey olur. Birini diğerinden ayıran nitelik ya mahiyetin tamamı olur veya olmaz. Ona göre birincisi mümkün değildir. Çünkü eğer farklı nitelik mahiyetin tümüyle olsaydı, varlığın zorunluluğu her birinin mahiyetinden ayrı bir şey olurdu, bu ise yukarıda izah edildiği üzere varlığın zorunluluğu zorunlu varlığın mahiyetinin aynısı olmasından dolayı imkânsızdır. Düşünürümüz, ikinci ihtimalin de yine muhal olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bu durumda

ikisinden her biri de paylaştıkları ve ayrıldıklarıyla mürekkep olurlardı. Mürekkep varlıklar ise sebepli varlılar, başka bir deyişle başkasına muhtaç olan mümkün varlıklardır (Ebheri, 2011:97; Yormaz, 2003:78).

Kendisi Sebebiyle Zorunlu Olan Bütün Yönlerden Zorunludur

Ebheri nazarında, Tanrı'yı tamamlayacak, mükemmelleştirecek bir durum yoktur. Çünkü O'nun zatı kendisinde bulunan sıfatlar bakımından yeterlidir ve böylece O bütün yönlerden zorunlu olmaktadır. Eğer yeterli olmasaydı, O'nun sıfatlarından bir şey başkasından dolayı var olurdu, böylece de bu "başkası" bu sıfatın var olması için illet olurdu. Aksine sıfatın illetinin yokluğu da zorunlu varlığın sıfatının yok olmasının sebebi olurdu (Ebheri, 2011:100). Başka bir ifade ile, Zorunlu Valık'ta varlık, O'nun bir sıfatı değildir. Yani bir mahiyet olarak "Tanrılık" bulunup da "sonradan" O'na, varlık bir sıfat olarak verilmiş değildir. Aksine O'nun varlığı mahiyetinin kendisi olduğundan mümkün varlıklarda olduğu gibi O'na sonradan bir şey ilişmiş değildir (Alper, 2008:91). Dolayısıyla Zorunlu Varlığın, varlığını kendisiyle açıkladığımız bir başka varlık ya da varlıklar bütünü yoktur. O kendisinde başka varlıklardan tamamen bağımsız şekilde vardır. Kendisi kendi varlığını, öteki varlıklardan bağımsız biçimde açıklamaktadır (Kutluer, 2002:93).

Kendisi Sebebiyle Zorunlu'nun Varoluşunda Mümkünlerle Ortaklığı Olmaması

Ebheri, Tanrı'nın var oluşu bakımından mümkün varlıklarla ortak olması durumunda, kendisi olmak bakımından onun ya tecerrüdü kabul etmesi yahut tecerrüdü kabul etmemesi yahut da bu ikisinin de dışında olması gerektiğini ifade etmektedir. Bilindiği üzere mümkünlerin bilinmesi için tecerrüd

zorunludur. Bu da onlardaki mahiyet ve varlık ayırımı sayesinde olmaktadır. Bunun Tanrı için muhal olduğu hususuna yukarıda değinmiştik. Sözgelimi diyor Ebheri, biz yedigeni zihnimizde tasavvur ederiz ancak zihnin dışındaki varoluşunda şüpheyle yaklaşabiliriz. Eğer onun varlığı hakikatinin aynısı kabul edilirse tek bir şey aynı anda hem bilinen ve hem de şüpheli olması gerekir ki bu ise muhaldir. Eğer o mücerret değil denirse, bu durumda da Tanrı'nın varlığı soyut değil anlamına gelir. Bu da çelişkidir. Üçüncü seçeneği kabul ettiğimiz takdirde bu ikisinden hiç biri gerekmez demektir. O zaman da ikisinden her biri mümkün olur; böylece de onun için illet olurdu. Böylece Tanrı'nın tecerrüdünde başka bir şeye muhtaç olması gerekirdi. Böyle düşünüldüğü takdirde O'nun Zatı sıfatlar yönünden yeterli olmamış olurdu. Bu da zorunlu varlık kavramıyla açıkça çelişmektedir (Ebheri, 2011:101-102; (Yormaz, 2003:79.

Zorunluluğu Kendinden Olanın Kendisinden Dolayı Bilmesi

Ebheri'ye göre Zorunlu Varlık maddeden soyuttur. Maddeye bulaşmamış olan her şey bilgiye bizatihi sahip olmaktadır. Çünkü Zorunlu Varlık'ın Zatı orada vardır. Böyle olduğu için bizatihi bilici olur. Zira ilim maddeden ve eklentilerinde tecerrüt etmiş olan şeyin hakikatinin ortaya çıkmasıdır. Bundan dolayı Tanrı kendisiyle âlimdir. Zorunlu Varlığın akletmesi âkil ile makul arasında bir farklılığı gerektirmez (Ebheri, 2011:1020).

Bizatihi Zorunlunun Küllileri Bilmesi

Ebheri, İbn Sina geleneğine uyarak Tanrı'nın maddeden ve türevlerinden tamamen ayrık olduğunu, dolayısıyla madeden ve türevlerinden ayrık olan bir varlığın da küllileri bileceğini iddia etmektedir. Ona göre, ayrık olan her şey akledebilir. Bu husus son derece açıktır. Akledilen bir şey tümelleriyle akledilir. İdrak

ve akletme akledilecek olanın akılda maddeden ve türevlerinden tecerrüd yoluyla elde edilmesinden ibarettir. Zorunlu Varlık sahip olduğu imkân ile mümkün olan her şeyin bilgisine zorunlu olarak sahip olur. Ebheri'ye göre, böyle düşünülmediği takdirde, Tanrı'nın bilgi elde ederken birtakım basamaklar kullandığını düşünmek gerekir. Başka bir ifade ile, insanlar bilgi elde ederken maddeden iç ve dış duyular yoluyla soyutlama yaparak, bir süreç sonucunda bilgi elde ederler. Düşünürümüz bunun zorunlu varlık için düşünülmesinin bir çelişki olduğunu düşünmektedir (Ebheri, 2011:102-103).

Tanrı Cüz'îleri Küllî Bir Şekilde Bilir

Tanrı cüz'îlerin sebeplerini kusursuz bir şekilde bildiğinden onları bilmesi de zorunludur. Zira sebebi bilen, sebebin gerektirdiği şeyleri de zatından dolayı bilmek durumundadır. Ebheri'ye göre, eğer Tanrı cüz'ileri külli olarak bilmez dersek, O'nun değişen durumlar karşısında ilminin sürekli değişmesi gerekirdi. O, objeleri bazen var olarak bazen yok olarak idrak ederdi. Maddenin sureti değiştikçe onun soyutlanması olan kavramlar da değişecek ve bu durumda Tanrı'da yeni kavramlardan dolayı bir kemal meydana gelecektir. Bu da Tanrı'nın zat yönünden değişmesi anlamına gelir. Değişim zorunlu ve mükemmel Tanrı kavramıyla çelişik olduğundan O cüz'îleri küllî olarak idrak eder (Ebheri, 2011:106).

Tanrı'nın İrade Sahibi ve Cömert Olması

Ebheri'nin irade anlayışı onun sudur anlayışı ile yakından ilişkilidir. Ona göre, yetkin olan İlk İlke'nin bildiği ve mahiyetinden de farklı olmayan her şey, İlk İlke'nin zatından sudûr etmektedir. Sudurun sebebi bizatihi O'nun yetkinliğidir. Yetkinliği sudurun sebebi olduğu için, bu O'nun sudur eden şeyden razı olduğu anlamına gelir. Dolaysıyla iradeyi de bu şekilde anlamak gerekir. Ebheri, Tanrı'nın cömert olmasını şu

şekilde izah etmektedir: Tanrı fiillerini ya kemale yönelik bir kasıt ve arzudan dolayı işler yahut da sırf hayır olduğu için işler. O zaman da varlığa gelen her şey bir kasıt ve arzudan dolayı değil aksine olması gerektiği şekilde meydana gelir. Tanrı için ulaşması düşünülen bir mükemmellik söz konusu olmadığı için ilk ihtimal düşünülemez. İkinci şık doğrudur ve buna da cömertlik denmektedir (Ebheri, 2011:108).

SONUÇ

Filozof Ebheri, Tanrı'nın sıfatları konusunu ele almadan önce O'nun ispatını, imkânın delilini kullanarak ortaya koymaktadır. Mümkün varlıkların açıklamasının hiçbir zaman kendi içerisinde verilemeyeceğini belirten düşünür, bütün mümkün varlıkların varolma sebebini bir başka mümkünden aldıklarını dolayısıyla Zorunlu Varlık olmadan varlığın izahının yapılamayacağını belirtmektedir.

Tanrı'nın sıfatlarını ele alırken Zorunlu Varlık'ı mümkünlerden ayıran Ebheri, O'nu mümkünler için kullanılan sıfatlar ile anlaşılamayacağını belirtmekte ve bütün sıfatların içini bu şekilde doldurmaktadır. Tanrı'nın varlığı ile mahiyetinin birbirinden ayrı olarak düşünülemeyeceğini, zira onun nazarında, aksini düşünmek yani bir şeyin mahiyetini düşünüp varlığını yok saymak, sadece mümkün varlıklar için düşünülebilir. Maddeden suretleri tecerrüd yoluyla öğrenme faaliyeti yine insanlar için olduğunu belirten düşünür, Tanrı için bunun böyle düşünülmemesi gerektiğini iddia etmektedir. Ona göre Tanrı, cüz'ileri külli tarzda bilmektedir.

Bütün bu ifadeler, İslam Felsefesine aşina olan herkes tarafından bilindiği üzere, Meşşai düşünürler olan Farabi ve İbn Sina'dan neredeyse doğrudan alıntılardır. Bu yüzden ifadelerden

hareketle Ebheri'nin öne sürdüğü bu iddialar İbn Sina'nın görüşlerinin tekrarıdır. Dolayısıyla savunduğu düşünceler bakımından onun orijinal bir yönü olduğunu iddia etmek güçtür. Ancak onu önemli kılan yönü, Gazali'nin filozofları tekfirle itham ettiği "cüz'ileri bilme meselesini" dahi tavizsiz bir şekilde savunuyor olmasıdır. Ayrıca bu şekilde bir metnin Osmanlı medreselerinde okutulmasına izin verilmiş olması, Gazali sonrası Meşşai ekolün itibar görmediği şeklindeki genel yargının sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ALPER, Ö. M., (2008), *İbn Sina,* İstanbul: İsam Yayınları.

AYDIN, M. S., (1996), *Din Felsefesi,* İstanbul: Selçuk Yayınları.

AYDINLI, Y., (2008), *Farabi,* İstanbul: İsam Yayınları.

AYGEN, M. S., (1985), *Büyük Filozof Esirüddin Ebheri,* Afyon: Türkeli Matbaası.

Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

BİNGÖL, A., (1994), "Ebherî", *DİA*, Cilt X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ESÎRÜDDİN EL-EBHERÎ, (1998), *Îsâgûcî*, (Çev: H. Sarıoğlu) İstanbul: İz Yayıncılık.

ESÎRÜDDİN EL-EBHERÎ, (1998) *Keşfu'l-Hakâik fi-Tahrîri'd-Dekâik*, (Edisyon Kritik ve İnceleme: H. Sarıoğlu), İstanbul.

ESÎRÜDDİN EL-EBHERÎ, (2011), *Hidayetü'l-Hikme,* Keratçi: Mektebetü'l-Büşra.

GAZÂLÎ, (2005), *Tehafütü'l-felasife,* (Çev. Mahmut K., Hüseyin S.), İstanbul: Klasik Yayınları.

GÖRKAŞ, İ., (2016), *Düşüncenin İzini Sürmek: Bolvadin'de Dini Hayat,* Ankara: Sonçağ Yayınları.

İBN SİNA, (2005), *Kitâbu'ş-şifa: Metafizik II,* (Çev. Muhittin M.-Ömer T.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

İBN SİNA, (2005), *İşaretler ve Tembihler, (*Çev. Ali D.-Muhittin M.-Ekrem D.), İstanbul: Litera Yayıncılık.

İBN SİNA, (2004), "er-Risaletu'l-Arşiyye", *Risaleler,* (Çev: Alparslan A.-M. Hayri K)., Ankara: Kitabiyat Yayınları.

KILIÇ, C., (2014), İbn Sînâcı Bir Filozof: Esirüddin El-Ebheri ve Osmanlı Düşüncesine Etkileri, *Uluslararası 13. yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri, (*ed. Murat D. –M. Enes K.), Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları: 1.

KUTLUER, İ., (2002), *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*, İstanbul: İz Yayıncılık.

PETERSON, M., Reichenbach, B., Basinger D., Hasker W., (2009), *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, (Çev. Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları.

REÇBER, M. S., (2014), *Din Felsefesi*, (ed. Mehmet Sait Reçber), Ankara: Grafiker Yayınları.

TAYLAN, N., (1997), *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

YORMAZ, A., (2003), *Ebheri'nin Hidayetü'l Hikmesi ve Türk Düşüncesindeki Yeri*, ((Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YORMAZ, A., (2005), "Muhalif Bir Metin Nasıl Okunur? Osmanlı Medreselerinde Hidâyetü'l-Hikme" *Dîvân İlmî Araştırmalar*, Sayı. 18 Cilt 1, ss. 175-192.